

**Ks. Wojciech Wąsik – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II / The John Paul II
Catholic University of Lublin**

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9443-3429>

E-mail: wwasik@kielce.opoka.org.pl

HISTORIA REDAKCJI KAN. 1057 PODCZAS PRAC NAD REWIZJĄ KODEKSU PRAWA KANONICZNEGO

The editorial history of can. 1057 during the work on the revision of the Code of Canon Law

Streszczenie:

Prezentowany artykuł ukazuje poszczególne etapy redagowania kan. 1057, o zgodzie małżeńskiej. Zespół kodyfikacyjny *de Matrimonio* podczas wstępnej fazy prac skoncentrował się na zgodzie małżeńskiej jako na przyczynie sprawczej małżeństwa oraz na przedmiocie tejże zgody. Owocem działań konsultorów było wypracowanie projektu odnowionego kanonu o konsensie małżeńskim. Następnym krokiem było uporządkowanie struktury prawa małżeńskiego, skutkiem czego przeniesiono normę o zgodzie małżeńskiej z rozdziału *de consensu matrimoniali* i umiejscowiono ją wśród kanonów wprowadzających do prawa małżeńskiego. Kolejne stadium prac obejmowało konsultacje i wydanie drukiem Schematów z 1980 i z 1982 r. Ten ostatni Schemat, przejrzany osobiście przez Papieża Jana Pawła II, został zatwierdzony i promulgowany jako Kodeks z 1983 r. Znalazł się w nim kan. 1057, który sformułowany został w duchu personalistycznym i który opisuje zgodę małżeńską w aspekcie pozytywnym.

Słowa kluczowe: małżeństwo, zgoda małżeńska, przedmiot zgody małżeńskiej, kodyfikacja

Abstract:

The presented article describes the various stages of editing the Can. 1057 about matrimonial consent. Coetus studiorum *de Matrimonio*, during the initial phase of codification work, focused on matrimonial consent as the efficient cause of marriage and on the object of this consent. The result of the consultants' activities was the development of a draft of a revised canon on marital consensus. The next step was to organize the structure of the matrimonial law, as a result of which the norm on matrimonial consent was transferred from the *de consensu matrimoniali* chapter and placed among the introductory canons to matrimonial law. The

next stage of work involved the consultation and printing of the Schemas of 1980 and 1982. The latter Schema, personally reviewed by Pope John Paul II, was approved and promulgated as the Code of 1983 that included Can. 1057, which was formulated in a personalistic spirit and which describes matrimonial consent in a positive aspect.

Keywords: marriage, matrimonial consent, object of matrimonial consent, codification

Wstęp

Ustawodawca kościelny, widząc potrzebę dostosowania norm prawnych do współczesnych realiów życia oraz do nauki na temat małżeństwa wypracowanej przez Sobór Watykański II, a także postulaty wysuwane przez jurysprudence i judykaturę, wprowadził do odnowionego Kodeksu nowy kan. 1057 KPK/83, który zastąpił dawny kan. 1081 KPK/17, zawierający nieprecyzyjną definicję zgody małżeńskiej¹, opartą na pierwszorzędnym celu małżeństwa². Prace nad odnową normy o zgodzie małżeńskiej dokonywały się w kilku etapach, które zostały opisane i przeanalizowane poniżej.

1. Początek prac nad rewizją normy o zgodzie małżeńskiej

W fazie prac kodyfikacyjnych, która zyskała miano *fazy aktywnej*³, gdy przygotowano projekt nowego Kodeksu, konsultorzy badali poszczególne instytucje oraz normy prawa i konfrontowali je z zasadami przyjętymi

¹ Por. L. Chiappetta, *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico – pastorale*, Vol. 2, *Libri II-IV-V-VI*, Bologna 2011, s. 266–267; W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011, s. 43; W. Góralski, E. Górecki, J. Krukowski, J. Krzywda, P. Majer, B. Zubert, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego, Tom III/2, Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła, Część I. Sakramenty. Część II. Pozostałe akty kultu Bożego. Część III. Miejsca i czasy święte*, Pallottinum 2011, s. 253–254; M. Żurowski, *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987, s. 75 i 79–80.

² Por. A. Pastwa, *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*, Katowice 2007, s. 111–112; K. Lüdicke, *Kryteria rozróżnienia form wadliwej zgody małżeńskiej w prawie kanonicznym*, w: *Przymierze małżeńskie*, red. W. Góralski, R. Sztuchmiller, Lublin 1993, s. 61–62; P. Hemperek, W. Góralski, F. Przytuła, J. Bakalarz, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986, s. 214; J. Rybczyk, *Projekt reformy prawa małżeńskiego: (część I – kanony 1012 – 1034)*, „Prawo Kanoniczne” 20(1977), n. 1–2, s. 204.

³ Por. B. Franck, *Vers un nouveau droit canonique? Présentation, commentaire et critique du Code de droit canonique de l'Église catholique latine révisé à la lumière de Vatican II*, Paris 1983, s. 28–42.

w uchwałach Vaticanum II⁴. Podczas pierwszej sesji zespołu zajmującego się odnową prawa małżeńskiego (*Coetus Studiorum de Matrimonio*), pod przewodnictwem jej sekretarza Ramona Bidagora, 24 października 1966 r., zajęto się normą o zgodzie małżeńskiej. W czasie dyskusji padła sugestia ścisłego powiązania określenia przedmiotu konsensu małżeńskiego z przyszłą definicją małżeństwa, co jeden z konsultorów wyraził w następujący sposób: *definitio obiecti consensus matrimonialis nequit esse alia ac definitio matrimonii ipsius; ipsum enim matrimonium est obiectum illius consensus, cum actus ab obiecto specificetur* – definicja przedmiotu zgody małżeńskiej nie może być inna niż definicja samego małżeństwa; samo bowiem małżeństwo jest przedmiotem owej zgody, skoro akt zgody jest określony przez jego przedmiot⁵.

Szczegółową analizą i dyskusją nad tekstem kan. 1081 KPK/17 zespół *de Matrimonio* zajął się dopiero na czwartej sesji, która odbyła się w dniach 25–30 marca 1968 r. Podczas zebrania, 26 marca 1968 r., skoncentrowano się na tekście paragrafu pierwszego tego kanonu. Jeden z konsultorów zaproponował, aby frazę: *matrimonium facit partium consensus* – małżeństwo tworzy zgoda stron zastąpić nową formułą: *consensus matrimonialis est pars necessaria et essentialis contractus matrimonialis* – zgoda małżeńska jest konieczną i istotną częścią kontraktu małżeńskiego. Argumentował, że propozycja taka jest bardziej korzystna, gdyż nie tylko nawiązuje do dokumentów Vaticanum II oraz opinii Commissio Praeparatoria Soboru Watykańskiego II, ale też podkreśla wymiar pastoralny prawa. O ile jednak dotychczasowe, kodeksowe sformułowanie akcentowało zgodę małżeńską jako absolutnie konieczną i wystarczającą do zawarcia małżeństwa przez osoby prawnie do tego zdolne, o tyle proponowany tekst pozwalał myśleć, że do zawarcia małżeństwa oprócz zgody mogą być konieczne również inne elementy. Poparł go inny konsultor, który stwierdził, że konsens małżeński nie jest jedynym elementem istotnym małżeństwa, a przykładem są niektóre regiony Afryki, gdzie do ważnego zawarcia małżeństwa potrzebna jest również zgoda rodziców nupturientów. Dowodził on, że istotne elementy małżeństwa biorą początek w uwarunkowaniach społeczno-kulturalnych, ponieważ małżeństwo jest przede wszystkim instytucją spo-

⁴ Por. B. Franck, *Vers un nouveau*, dz. cyt., s. 28–42; W. Góralski, *Kodyfikacja prawa w Kościele łacińskim po Soborze Watykańskim II*, Płock 1983, s. 75–87; P. Hemperek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Część I. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, T. 1/I, Lublin 1995, s. 148–150; R. Sztuchmiller, *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993, s. 315–319; J. Rybczyk, *Projekt reformy prawa małżeńskiego (część I - kanony: 1012 - 1034)*, „Prawo Kanoniczne” 20(1977), n.1–2, s. 201n; W. Wójcik, *Okres koordynacji w pracach nad rewizją Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 19(1976), n. 1, s. 61.

⁵ Por. *Coetus Studiorum „de Matrimonio”, Sessio I (dd. 24-29 octobris 1966 habiti)*, *Communicationes XXXII* (2000), n. 2, s. 177; J. Rybczyk, *Projekt reformy*, dz. cyt., s. 201.

łeczną, zakorzenioną w rodzinie rozumianej w szerszym sensie i stąd wynika jego pełny walor personalistyczny. W ten sposób próbowano zastąpić ściśle prawne określenie zgody małżeńskiej jako przyczyny sprawczej małżeństwa zupełnie nowym sformułowaniem, o charakterze socjologiczno-pastoralnym. Większość konsultorów ustosunkowała się negatywnie do tych propozycji. Przyjęto zasadę: *canon redigendus est rigore stricte iuridico; minime in hac materia indulgendum est exigentiis pastoralibus* – kanon o zgodzie małżeńskiej redagowany jest w kierunku ściśle jurydycznym, dlatego należy wprowadzać do niego jak najmniej wątków pastoralnych. Zauważono też, że to konsens jest przyczyną sprawczą małżeństwa (*causa efficiens matrimonii*), w przeciwieństwie do innych elementów, nawet jeżeli byłyby one elementami niezbędnymi do zaistnienia małżeństwa. Zaś Sekretarz zespołu konsultorów powołał się na całą tradycję prawno-kanoniczną, która świadczy o tym, że zgoda jest przyczyną sprawczą małżeństwa. Stwierdził on, że zasada przyczynowości sprawczej zgody małżeńskiej została jasno wyrażona przez św. Ambrożego (*non concubitus sed consensus partium facit matrimonium*), a następnie w całej tradycji kanonicznej. Zdaniem konsultorów za odrzuceniem wspomnianej propozycji przemawia i ten argument, że chodzi o zgodę małżeńską dostosowaną do chrześcijańskiej koncepcji małżeństwa, a nie o konsens definiowany przez poszczególne kultury. Po wymianie opinii wszyscy konsultorzy zgodzili się na to, aby utrzymać formułę: *matrimonium facit partium consensus*⁶.

W dalszej części omawianego zebrania pojawił się postulat zamiany wyrażenia technicznego: *partium consensus* – zgoda stron na: *nupturientium consensus* – zgoda narzeczonych. Podczas głosowania opowiedział się za takim rozwiązaniem tylko jeden konsultor, przy jedenastu głosach przeciwnych⁷. Pojawiła się też sugestia, aby opisać właściwości konsensu w tekście zrewidowanej normy przez dodanie słów: *consensus internus, mutuus cum plena mentis advertentia et perfecta voluntatis libertate* – zgoda wewnętrzna, wzajemna, [wyrażona] z pełną świadomością umysłu i doskonałą wolnością woli. Ostatecznie jednak pozostawiono rozwiązanie tej kwestii jurysprudencji⁸.

W kolejnym punkcie omawianych obrad skoncentrowano się na frazie kan. 1081 §1 KPK/17: *inter personas iure habiles legitime manifestatus* – [konsens] między osobami prawnie zdolnymi, legalnie wyrażony. Jeden z konsultorów zaproponował, aby do odnowionej normy wprowadzić bardziej techniczne sformułowanie: *sub forma legali manifestatus* – wyrażony w formie prawnej. Propozycja ta została jednak odrzucona⁹.

⁶ Por. Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio IV (dd. 25-30 martii 1968 habita)*, Communicationes XXXIII (2001), n. 1, s. 37–40.

⁷ Por. Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio IV*, dz. cyt., s. 40.

⁸ Por. Tamże.

⁹ Por. Tamże, s. 41.

W dniu 27 marca 1968 r. konsultorzy kontynuowali prace nad tekstem kan. 1081, §1 KPK/17. Skupiono się na frazie: *qui nulla potestate suppleri potest* – którego żadna władza nie może uzupełnić. Pojawiła się sugestia, aby te słowa pominąć, ponieważ stwarzają one trudny do rozwiązania problem teoretyczny. Inni konsultorzy domagali się zachowania wspomnianej frazy w tekście odnowionej normy, co uzasadniali tym, że: 1. jej odrzucenie skutkowałoby uznaniem, za milczącą zgodą, możliwości uzupełnienia konsensu małżeńskiego; 2. przez te słowa ujawnia się osobliwość kontraktu małżeńskiego, który żadną ludzką władzą nie może być uzupełniony, w przeciwieństwie do innych kontraktów, gdy w określonych przez prawo sytuacjach takie uzupełnienie może być dokonane przez władzę publiczną; 3. zdanie to akcentuje absolutną konieczność konsensu; 4. fraza ta współbrzmi z treścią normy o symulacji zgody małżeńskiej¹⁰.

W toku dalszych prac, podczas omawianej sesji, padła propozycja, aby w miejsce zdania: *qui nulla potestate suppleri potest* – którego żadna władza nie jest w stanie uzupełnić, wprowadzić do projektu nowej normy sformułowanie: *qui ita necessarius est ut nulla humana potestate suppleri potest* – który tak jest konieczny, że żadna ludzka władza nie jest w stanie go uzupełnić, albo: *qui nulla potestate suppleri possit* – którego żadna władza nie mogłaby uzupełnić. Postulaty te nie zyskały akceptacji. Pojawiły się również dwie zupełnie nowe koncepcje redakcji omawianego przepisu. Pierwsza z nich bazowała na założeniu, że małżeństwo jest nie tylko kontraktem, ale również instytucją małżeńską, z ustanowienia Bożego, którego natura nie zależy od osądu kontrahentów, ale wynika z woli Bożej. Otrzymała ona brzmienie: *Matrimonium, quod prout est institutum (vel coniugalis coniunctio?) propria sua natura (et inter baptizatos per elevationem ad dignitatem sacramenti) ordinatur et determinatur non voluntate hominis, sed Dei, facit partium consensus* – małżeństwo, które takie jak zostało ustanowione (lub związek małżeński?) z własnej swojej natury (i między ochrzczonymi przez wyniesienie do godności sakramentu) zdeteminowane nie wolą człowieka, ale wolą Bożą, tworzy zgoda stron. Propozycja ta została odrzucona. Drugi z proponowanych projektów odnowionej normy brzmiał: *Matrimonium deliberato consensu viri et mulieris efficitur, qui nulla humana potestate suppleri potest: tantum personae quae capacitate iuridica ad matrimonium contrahendum fruuntur, validum consensum elicere possunt* – małżeństwo tworzy świadoma zgoda mężczyzny i kobiety, której nie może zastąpić żadna władza ludzka; tylko osoby, które posiadają zdolność prawną do zawarcia małżeństwa mogą wyrazić ważną zgodę. Przeciwno tej formule wystąpił Relator, który oznajmił, że projektowi temu brakuje wzmianki o zgodnym z prawem wyrażeniu zgody małżeńskiej. Natomiast Sekretarz zespołu

¹⁰ Por. Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio IV (dd. 25-30 martii 1968 habita)*, dz. cyt., s. 41.

zwrócił uwagę na to, iż tekst ten afirmuje zdolność prawną *in abstracto*, a nie zdolność kanoniczną w odniesieniu do konkretnej umowy małżeńskiej. Po tych uwagach projektodawca odwołał swoją propozycję¹¹.

Według relacji Petera Huizingi w trakcie sesji 27 marca 1968 r. przeprowadzono sondaż: co konsultorzy sądzą na temat struktury kan. 1081, §2 KPK/17 i czy w projekcie nowej normy należy opisać przedmiot konsensu małżeńskiego, czy tylko uczynić odniesienie do kan. 1013 KPK/17 o celach i istotnych przymiotach małżeństwa. W trakcie ożywionej dyskusji jeden z konsultorów wyraził opinię, iż przedmiotu zgody małżeńskiej nie należy redukować jedynie do *ius in corpus*. Wtedy pojawiła się propozycja ze strony kilku konsultorów, aby zdefiniować konsens małżeński jako: *actus voluntatis, quo vir et mulier foedere inter se constituunt consortium vitae coniugale, perpetuum et exclusivum, indole sua naturali ad prolem generandam et educandam ordinatum* – akt woli, poprzez który mężczyzna i kobieta zjednoczeni między sobą ustanawiają wspólnotę życia małżeńskiego, trwałą i wyłączną, skierowaną ze swojej natury do zrodzenia i wychowania potomstwa. W trakcie wymiany opinii na ten temat zwrócono uwagę na niestosowność zwrotu: *constituunt consortium*, gdyż w małżeństwie *in fieri*, czyli w momencie jego powstawania, zgoda małżeńska powinna koncentrować się na prawie do małżeństwa, a nie na samym małżeństwie, które jest skutkiem zgody małżeńskiej (*per locutionem „constituunt consortium” indicari aliquid quod est effectus consensus, dum e contra, cum agatur de matrimonio in fieri, consensus versari debet ius ad consortium*). Biorąc owe racje pod uwagę, jeden z konsultorów zaproponował zmodyfikowaną wersję przepisu: *Consensus matrimonialis est actus voluntatis, quo utraque pars tradit et acceptat ius in consortium coniugale perpetuum et exclusivum indole sua naturali ad prolis procreationem ordinatum* – zgoda małżeńska jest aktem woli, poprzez który każda ze stron przekazuje i przyjmuje prawo do wspólnoty życia małżeńskiego, trwałe i wyłączone, skierowane ze swojej natury do zrodzenia potomstwa¹². Jednak w opinii Relatora definicja ta nie wykorzystywała całości nauczania Vaticanum II, a ponadto zawężała przedmiot zgody małżeńskiej, gdyż funkcja prokreatywna nie wyczerpuje *consortium vitae coniugalis*¹³.

Podczas zreferowanej powyżej sesji zespół konsultorów badał poszczególne instytucje oraz normy prawa i konfrontował je z zasadami przyjętymi

¹¹ Por. Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio IV (dd. 25-30 martii 1968 habita)*, dz. cyt., s. 42–43.

¹² Por. Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio IV (dd. 25-30 martii 1968 habita)*, dz. cyt., s. 47–49; *Acta Commissionis, De matrimonio, Communicationes III (1971)*, n. 1, s. 75.

¹³ Por. Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio IV (dd. 25-30 martii 1968 habita)*, dz. cyt., s. 49.

w uchwałach Vaticanum II¹⁴. Owocem prac tego zespołu było zaaprobowanie treści kan. 1081, §1 KPK/17 w kwestii zgody małżeńskiej jako przyczyny sprawczej małżeństwa oraz stwierdzenie nieadekwatności dotychczasowego określenia przedmiotu konsensu¹⁵. Dawny kan. 1081, § 2 KPK/17 stanowił, iż elementem specyfikującym przedmiot zgody małżeńskiej było *ius in corpus* – prawo do ciała. Przepis ten zbyt mocno akcentował element biologiczny, który nie wyczerpywał przedmiotu zgody małżeńskiej. Dlatego też konsultorzy uznali, że paragraf ten należy zreformować¹⁶ z uwzględnieniem nauki zawartej w Konstytucji *Gaudium et spes*, która podkreśla walor miłości małżeńskiej i wspólnoty życia między małżonkami. Zrodziło się pytanie, czy *amor coniugalis et communio vitae* – miłość małżeńska i wspólnota życia są przedmiotem zgody małżeńskiej i czy mają one znaczenie prawne¹⁷. Konstytucja Duszpasterska o Kościele, wypowiadając się na temat miłości małżeńskiej, uczyniła to w perspektywie swoistego dynamizmu psychologicznego. Jednak z punktu widzenia prawnego miłość małżeńska, będąca fenomenem psychologicznym mającym wymiar afektywny, nie może bezpośrednio rządzić wolą. Dlatego nie może ona być przedmiotem praw i obowiązków. Z tych też racji konsultorzy uznali, że miłość małżeńska nie jest istotnym elementem przedmiotu zgody małżeńskiej¹⁸. Natomiast zespół *de Matrimonio* uznał, że *intima communio vitae* – najgłębsza wspólnota życia, na którą składają się wszystkie akty i wzajemne świadczenia podpadające pod bezpośrednią władzę woli, mogące być przedmiotem praw oraz obowiązków, stanowi istotny element przedmiotu zgody małżeńskiej¹⁹.

Zespół konsultorów, na omówionej sesji IV, wypracował projekt normy o zgodzie małżeńskiej, który otrzymał następującą postać:

Can. 1081, §1. Matrimonium facit partium consensus inter personas iure habiles legitimae manifestatus; qui nulla humana potestate suppleri valet; §2. Consensus matrimonialis est actus voluntatis quo vir et mulier foedere inter se constituunt consortium vitae coniugalis, perpetuum et exclusivum, indole sua naturali ad prolem

¹⁴ Por. B. Franck, *Vers un nouveau*, dz. cyt., s. 28–42; J. Rybczyk, *Projekt reformy*, dz. cyt., s. 201n; W. Wójcik, *Okres koordynacji*, dz. cyt., s. 61; G. Ghirlanda, *Wprowadzenie do prawa kościelnego*, Kraków 1996, s. 70–101.

¹⁵ Por. A. Pastwa, *Istotne elementy*, dz. cyt., s. 125; U. Navarrete, *Schema iuris recogniti „de Matrimonio” textus et observationes*, „Periodica” (1974), fasc. 4, s. 636–637.

¹⁶ Por. U. Navarrete, *Mutationes et praevisae innovationes in iure matrimoniali*, „Prawo Kanoniczne” 15(1972), n.1-2, s. 6.

¹⁷ Por. U. Navarrete, *Mutationes et praevisae*, dz. cyt., s. 4

¹⁸ Por. U. Navarrete, *Mutationes et praevisae*, dz. cyt., s. 6–7; U. Navarrete, *Amor coniugalis et consensus matrimonialis: quid Paulus VI in allocutione ad praelatos S. R. Rotae 9 feb. 1976 doceat?*, „Periodica” 65(1976), s. 629.

¹⁹ Por. U. Navarrete, *Mutationes et praevisae*, dz. cyt., s. 7–8.

*generandam et educandam ordinatum*²⁰ – kan. 1081, § 1. Małżeństwo tworzy zgoda stron pomiędzy osobami prawnie do tego zdolnymi, wyrażona zgodnie z prawem; § 2. Zgoda małżeńska jest aktem woli, poprzez który mężczyzna i kobieta pomiędzy sobą ustanawiają przymierze wspólnoty całego życia, trwałe i wyłączne, ze swej natury skierowane do zrodzenia i wychowania potomstwa.

2. Projekt normy o zgodzie małżeńskiej w schemacie z 1975 r. i dalsze prace kodyfikacyjne

Na następnym etapie prac kodyfikacyjnych projekty kanonów opracowane przez zespół *de Matrimonio* zostały włączone do obejmującego wszystkie sakramenty schematu pt. *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognoscitur*, który został wydany w 1975 r.²¹ Wypada dopowiedzieć, że projekty kanonów były już gotowe w 1973 r., a w roku następnym zostały opublikowane w języku łacińskim i włoskim w czasopiśmie „Il Regno” (z 1 kwietnia 1974 r.). Bezpośrednio po tej publikacji, na łamach czasopisma „Periodica”, schematy kanonów ukazały się w języku łacińskim, w krytycznym opracowaniu Urbano Navarrete²².

Norma o zgodzie małżeńskiej w Schemacie z 1975 r., podobnie jak to miało miejsce w KPK/17, umieszczona została na pierwszym miejscu rozdziału *De consensu matrimoniali*. Kanon ten otrzymał nową numerację:

*Can. 295 (CIC 1081). § 1. Matrimonium facit partium consensus inter personas iure habiles legitime manifestatus; qui nulla humana potestate suppleri valet; § 2. Consensus matrimonialis est actus voluntatis quo vir et mulier foedere inter se constituunt consortium vitae coniugalís, perpetuum et exclusivum, indole sua naturali ad prolem generandam et educandam ordinatum*²³.

²⁰ Por. Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Appendix. Schema canonum*, *Communicationes XXXIII* (2001), n. 1, s. 61.

²¹ Por. J. Rybczyk, *Projekt reformy*, dz. cyt., s. 202.

²² Por. *La riforma del Codice di diritto canonico. Il nuovo testo “de matrimonio”*, „Il Regno – documentazione”, 19(1974), s. 192–203; U. Navarrete, *Schema iuris recogniti*, dz. cyt., s. 611 i 634; A. Pastwa, *Dobro małżonków. Identyfikacja elementu ad validitatem w orzecznictwie Roty Rzymskiej*, Katowice 2016, s. 26 [przypis 88]; F. Catozzella, *I lavori di codificazione del Titolo “De matrimonio” nel Codice di diritto canonico. Studio introduttivo*, s. 54 (dostęp: 9.02.2022, za: https://www.statoechemes.it/images/uploads/articoli_pdf/Catozzella.M_I_lavori.pdf?pdf=i-lavori-di-codificazione-del-titolo-de-matrimonio-nel-codice-didiritto-ca).

²³ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognoscitur*, Typis Polyglottis Vaticanis 1975, s. 82.

Wspomniany powyżej schemat o sakramentach został następnie skierowany pismem kard. Pericle Felici, z 2 lutego 1975 r., do organów konsultacyjnych²⁴.

W dniu 21 lutego 1977 r., podczas zebrania zespołu konsultorów pod przewodnictwem kard. Pericle Felici, z udziałem sekretarza Rosalio Jose Castillo Lara, postanowiono uporządkować strukturę prawa małżeńskiego. Kanon o zgodzie małżeńskiej oznaczony w schemacie z 1975 r. jako kan. 295 został przeniesiony do kanonów wstępnych do tytułu *De matrimonio* i otrzymał nową numerację: kan. 244²⁵. Decyzję o umieszczeniu tego kanonu wśród *canones praeliminares* zaaprobowano na sesji 18 maja 1977 r.²⁶ Zabieg zmiany umiejscowienia przepisu o zgodzie małżeńskiej był przemyślany i skutkowało: 1. bardziej logicznym uporządkowaniem norm; 2. podkreśleniem niezwyklej doniosłości tego uregulowania w całym prawie małżeńskim; 3. rezygnacją przez prawodawcę z negatywnego opisywania zgody małżeńskiej i określeniem jej jedynie w aspekcie pozytywnym²⁷.

3. Projekt kanonu o zgodzie małżeńskiej w Schematach z 1980 i z 1982 r.

W 1980 r. wydany został Schemat Kodeksu Prawa Kanonicznego (*Schema Codici Iuris Canonici iuxta animadversiones S.R.E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum*)²⁸. Projekt kanonu o zgodzie małżeńskiej znalazł się w tym Sche-

²⁴ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognoscitur*, dz. cyt., s. 82; J. Rybczyk, *Alternatywne propozycje rozwiązań w projekcie nowego prawa małżeńskiego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 24(1977)5, s. 19; J. Rybczyk, *Projekt reformy prawa małżeńskiego (część I - kanony: 1012 - 1034)*, „Prawo Kanoniczne” 20(1977), n. 1–2, s. 202; W. Góralski, *Kodyfikacja prawa*, dz. cyt., s. 80; R. Szychmiller, *Doktryna Soboru*, dz. cyt., s. 326.

²⁵ Por. Coetus studiorum de iure matrimoniali, *Schematis cann. 242-264*, „Communicationes” IX(1977), n. 1, s. 119–120.

²⁶ Por. Coetus Studiorum de Iure Matrimoniali, *Adunatio diei 18 maii 1977*, „Communicationes” IX(1977), n. 2, s. 369.

²⁷ Por. Coetus studiorum de iure matrimoniali, *Schematis cann. 242-264*, „Communicationes” IX(1977), n. 1, s. 119–120; K. Lüdicke, *Kryteria rozróżnienia*, dz. cyt., s. 61–73; D. Urbanowska-Wójcińska, *Zgoda małżeńska w kanonicznym systemie prawnym a oświadczenie o zawarciu małżeństwa w prawie polskim rodzinnym*, „Ius Matrimoniale” 25(2014), s. 60.

²⁸ Por. Acta Commissionis, *Sessio plenariae celebratio. Relatio Cardinalis Praesidis*, „Communicationes” XIII(1981), n. 2, s. 259; B. Franck, *Vers un nouveau*, dz. cyt., s. 58–63.

macie zaraz po kanonie definiującym małżeństwo oraz kanonie dotyczącym istotnych przymiotów małżeństwa²⁹. Otrzymał on następującą postać:

*Can. 1010 - § 1. Matrimonium facit partium consensus inter personas iure habiles legitime manifestatus; qui nulla humana potestate suppleri valet. § 2. Consensus matrimonialis est actus voluntatis quo vir et mulier foedere irrevocabili sese mutuo tradunt et accipiunt ad constituendum matrimonium*³⁰ – kan. 1081, § 1. Małżeństwo tworzy zgoda stron pomiędzy osobami prawnie do tego zdolnymi, wyrażona zgodnie z prawem; § 2. Zgoda małżeńska jest aktem woli, poprzez który mężczyzna i kobieta w nieodwołalnym przymierzu wzajemnie się sobie oddają i przyjmują w celu stworzenia małżeństwa.

Pierwszy paragraf kanonu nie uległ zmianie w stosunku do projektu zamieszczonego w Schemacie z 1975 r. Natomiast istotne zmiany wprowadzono w paragrafie drugim, w którym definicja przedmiotu zgody małżeńskiej została zharmonizowana z definicją małżeństwa, zawartą w kan. 1008, §1. Schematu z 1980 r., która nawiązywała do odnowionej wizji małżeństwa, jaką zaproponował Sobór Watykański II w Konstytucji *Gaudium et spes* n. 48 oraz do inspirowanej nauką soborową Encykliki Pawła VI *Humanae vitae*. Z perspektywy tych dwóch dokumentów wizja małżeństwa uwzględniała całego człowieka i jego powołanie, które obejmuje nie tylko porządek naturalny i doczesny, ale również nadprzyrodzony i wieczny. W projekcie definicji małżeństwa – kan. 1008, §1 – konsultorzy odeszli od ściśle jurydycznej koncepcji małżeństwa traktowanego jedynie jako kontrakt na rzecz wizji małżeństwa będącego *przymierzem*, w którym mężczyzna i kobieta przez wzajemne oddanie się sobie dążą do utworzenia wspólnoty osób, w której doskonałą się wzajemnie i współpracują z Bogiem w wydawaniu na świat oraz wychowywaniu potomstwa. Takie małżeństwo dla ochrzczonych jest sakramentem³¹. Przyjęcie powyższych założeń sprawiło, że przedmiotem zgody małżeńskiej w projek-

²⁹ Por. G. Erlebach, *Problem wymiaru antropologicznego i prawnego w rozumieniu zgody małżeńskiej*, „Ius Matrimoniale” 4/10(1999), s. 14.

³⁰ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S.R.E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiasticarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980, s. 232.

³¹ Por. B. Häring, *Il matrimonio problema scottante. Problemi e prospettive attuali nella Tradizione e nel Magistero*, Roma 1969, s. 9–10; H. Reinhardt, *Entsprechen Konsensanforderung (c.1057 CIC) und Konsensmängel (cc.1095-1003 CIC) einander?*, w: *De processibus matrimonialibus. Fachzeitschrift zu Fragen des kanonischen Ehe und Prozeßrechtes*, Hrsg. E. Güthoff, K. Selge, 2 Band, Leipzig 1994, s. 71; W. Góralski, *Małżeństwo – wspólnotą całego życia mężczyzny i kobiety*, w: *Ius Matrimoniale, Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim*, T. I, Lublin 1990,

cie kan. 1010, §2 nie jest już *ius in corpus*, czyli trwałe i wyłączne prawo do ciała, ukierunkowane do aktów zdolnych z siebie do wydania potomstwa³². Natomiast odnajdujemy tutaj poszerzone, personalistyczne ujęcie przedmiotu zgody małżeńskiej, którym są same osoby kontrahentów³³.

Schemat z 1980 r. na polecenie papieża Jana Pawła II został poddany ocenie Papieskiej Komisji Kodyfikacyjnej oraz biskupów ze wszystkich kontynentów, według zasady reprezentatywności³⁴. Owocem tego było wydanie w 1982 r. nowego Schematu zatytułowanego *Codex Iuris Canonici Schema novissimum iuxta placita Patrum Commissionis emendatum atque Summo Pontifici praesentatum*³⁵. Znalazł się tam poprawiony projekt normy o zgodzie małżeńskiej, z nową numeracją:

*Can. 1057 - § 1. Matrimonium facit partium consensus inter personas iure habiles legitime manifestatus, qui nulla humana potestate suppleri valet. § 2. Consensus matrimonialis est actus voluntatis, quo vir et mulier foedere irrevocabili sese mutuo tradunt et accipiunt ad constituendum matrimonium*³⁶.

W paragrafie pierwszym tego kanonu powtórzona została dosłownie treść dawnego kan. 1081, §1 KPK/17. W stosunku do kan. 1010, § 2 Schematu z 1980 r. dokonano niewielkiej zmiany w interpunkcji, która polegała na tym, że średnik został zastąpiony przecinkiem. Komisja kodyfikacyjna nie dokonała w tym paragrafie jakichś radykalnych zmian, gdyż reguła prawna głosząca, iż zgoda małżeńska stwarza konkretne małżeństwo, rodząc węzeł małżeński, jest deklaracją prawa naturalnego. Należy jednak zauważyć, że reguła ta zyskała w kan. 1057 § 1 pełniejszy, personalistyczny wymiar. Uzupełnia ją inna za-

s. 11n.; W. Wąsik, *Pojęcie małżeństwa w kan. 1055 KPK 1983*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 18(2019), s. 191.

³² Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones*, dz. cyt., s. 231; Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio I (dd. 24-29 octobris 1966 habiti)*, dz. cyt., s. 177; C. Holböck, *Tractatus de iurisprudencia Sacrae Romanae Rotae, Graetiae – Vindobonae – Coloniae* 1957, s. 98; *Praelectiones iuris matrimonii ad normam Codicis Iuris Canonici*, ed. Th. M. Vlaming, L. Bender, Bussum in Hollandia 1950, s. 376.

³³ Por. W. Góralski, *Małżeństwo kanoniczne*, dz. cyt., s. 46; L. Vela, *De personalismo in Iure matrimoniali novi Codicis*, „Periodica” 79(1990), fasc. 1–2, s. 56.

³⁴ Por. E. Sztafrowski, *Podręcznik prawa kanonicznego*, T. I, Warszawa 1985, s. 110.

³⁵ Por. W. Wąsik, *Papież Jan Paweł II – najwyższy prawodawca kościelny. Wkład papieża Jana Pawła II w rozwój prawa kanonicznego, na tle prac nad rewizją KPK, w: Idee i wartości. Humaniora Jana Pawła II*, pod red. M. Marczewskiej i Z. Trzaskowskiego, Kielce 2011, s. 335.

³⁶ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici Schema novissimum iuxta placita patrum commissionis emendatum atque summo Pontifici praesentatum*, Libreria Editrice Vaticana 1982, s. 189.

sada prawna, głosząca, że zgody małżeńskiej wyrażonej przez nupturientów nie może uzupełnić żadna ludzka władza³⁷. Korekta interpunkcji w tekście omówionego projektu kanonu sprawiła, że wspomniane dwie zasady prawne należy traktować w sposób bardziej jednolity i spójny, niż to miało miejsce w dawnym kan. 1081, § 1 KPK/17³⁸.

W paragrafie drugim kan. 1057 Schematu z 1982 r. powtórzony został dosłownie projekt normy ze Schematu z 1980 r. o przedmiocie zgody małżeńskiej³⁹. Projekty te odeszły od ujęcia przedmiotu konsensu małżeńskiego z dawnego kan. 1081, § 2 KPK/17, w którym ów przedmiot sprowadzał się do wymiany prawa, jakim jest *ius in corpus*, co mogło sugerować, że tylko ciało małżonków jest przedmiotem konsensu⁴⁰. W kan. 1057, § 2 małżeństwo zostało potraktowane jako coś więcej niż tylko wspólnota realizująca się w sferze seksualno-prokreatywnej, gdyż obejmuje ono wszystkie poziomy życia małżonków⁴¹.

Wydrukowany schemat Kodeksu z 1982 r. został wręczony Ojcu świętemu Janowi Pawłowi II, który dwukrotnie osobiście go przeczytał, a następnie przekonsultował z wybitnymi specjalistami z zakresu prawa kanonicznego⁴². W dniu 25 stycznia 1983 r. Papież złożył swój podpis pod tekstem odnowionego Kodeksu, który otrzymał nazwę: *Codex Iuris Canonici. Auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus*. Kodeks ten został promulgowany Konstytucją Apo-

³⁷ Por. A. Pastwa, *Istotne elementy*, dz. cyt., s. 125 [przypis 100]; L. Chiappetta, *Il Codice di Diritto*, dz. cyt., s. 266–267; P. A. Bonnet, *Introduzione al. consenso matrimoniale canonico*, Milano 1985, s. 3; J. Hendriks, *Diritto matrimoniale. Commento ai canoni 1055–1165 del Codice di diritto canonico*, Milano 1999, s. 34; *Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, pod red. P. Majera, Kraków 2011, s. 782; O. Giacchi, *Il consenso nel matrimonio canonico*, Milano 1968, s. 23; *Supremum Tribunal Signaturae Apostolicae, Dioecesis Ultraiecten. Nullitatis matrimonii coram Staffa diei 29 novembris 1975*, „Periodica” 66/1-2(1977), s. 301; W. Wąsik, *The Concept of Matrimonial Consent in Can. 1057 CIC 1983*, „Verbum Vitae” 39/4(2021), s. 1226.

³⁸ Por. B. Primesthofer, *Der Ehekonsens*, w: *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Hrsg. J. Listl, H. Müller, H. Schmitz, Regensburg 1983, s. 766; C. Burke, *Canon 1057 and the Object of Matrimonial Consent* (dostęp: 21.01.2022; za: <http://www.cormacburke.or.ke/node/320>); A. Pastwa, *Istotne elementy*, dz. cyt., s. 125; *Kodeks Prawa Kanonicznego*, dz. cyt., s. 782.

³⁹ Por. Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici*, dz. cyt., s. 232; Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici Schema novissimum*, dz. cyt., s. 189.

⁴⁰ Por. C. Burke, *La „traditio suiipsius”, oggetto del consenso matrimoniale?*, w: Burke C., *L’Oggetto del Consenso Matrimoniale - un’analisi personalistica*, Torino 1997 (dostęp: 21.01.2022; za: <http://www.cormacburke.or.ke/node/193>).

⁴¹ Por. W. Wąsik, *Pojęcie małżeństwa w kan. 1055 KPK 1983*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 18(2019), s. 196.

⁴² Por. Z. Grocholewski, *Jan Paweł II – prawodawca*, „Palestra” 2003, nr 11–12, s. 82.

stolską *Sacrae disciplinae leges*, i zaczął obowiązywać w Kościele łacińskim od 27 listopada 1983 r.⁴³ Kan. 1057 o zgodzie małżeńskiej wszedł ze Schematu z 1982 r. do Kodeksu Jana Pawła II bez żadnych zmian⁴⁴.

Podsumowanie

W ramach prac związanych z rewizją Kodeksu Prawa Kanonicznego *Coetus Studiorum de Matrimonio*, który zajmował się prawem małżeńskim, zaangażował się również w odnowę kanonu o zgodzie małżeńskiej. Już na pierwszej sesji tego zespołu, w październiku 1966 r., przyjęto założenie, że przyszłą normę w kwestii przedmiotu konsensu małżeńskiego trzeba będzie zharmonizować z definicją małżeństwa. Jednak konsultorzy dopiero na czwartej sesji, w marcu 1968 r., zajęli się wstępnymi analizami i dyskusją w omawianej materii. Punktem wyjścia stał się tutaj kan. 1081 KPK/17 oraz nauka o zgodzie małżeńskiej wypracowana na Soborze Watykańskim II. Owocem działań *Coetus Studiorum*, na tym etapie prac kodyfikacyjnych, było stworzenie projektu kanonu o konsensie małżeńskim, który znalazł się w Schemacie z 1975 r. Utrzymano w nim ściśle prawną zasadę, że przyczyną sprawczą małżeństwa jest wyłącznie zgoda małżeńska (*solus consensus*), która nie może być uzupełniona przez żadną ludzką władzę. Natomiast odrzucone zostały koncepcje przyczyny sprawczej małżeństwa oparte na różnych modelach kulturowych, według których do powstania umowy małżeńskiej potrzebne są obok konsensu również i inne elementy, np. zgoda rodziców narzeczonych. W toku dalszych prac kodyfikacyjnych podjęto ważną decyzję o przeniesieniu kanonu o zgodzie małżeńskiej z rozdziału o konsensie do kanonów wstępnych tytułu *De matrimonio*, w ramach uporządkowania struktury prawa małżeńskiego. Znalazło to swoje odzwierciedlenie w Schemacie z 1980 r. W tym Schemacie, w kan. 1010 o konsensie dokonano istotnych zmian w paragrafie opisującym przedmiot zgody małżeńskiej, dostosowując go do wypracowanej w toku prac kodyfikacyjnych definicji małżeństwa. Przedmiotem tym, od tej chwili, nie jest już prawo do ciała – *ius in corpus*, ale osoby samych nupturientów. W Schemacie z 1982 r. kanon o zgodzie małżeńskiej otrzymał nową numerację – kan. 1057 i wprowadzono w nim niewielką korektę w interpunkcji, w pierwszym paragrafie. Norma ze Schematu z 1982 r., sformułowana w duchu personalistycznym,

⁴³ Por. B. Franck, *Vers un nouveau*, dz. cyt., s. 63–66; P. Hemperek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, dz. cyt., s. 163; E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa*, dz. cyt., s. 111; R. Szychmiller, *Doktryna Soboru*, dz. cyt., s. 322n.

⁴⁴ Por. B. Franck, *Vers un nouveau*, dz. cyt., s. 63–66; P. Hemperek, W. Góralski, *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1, dz. cyt., s. 163; E. Szafrowski, *Podręcznik Prawa*, dz. cyt., s. 111; R. Szychmiller, *Doktryna Soboru*, dz. cyt., s. 322n.

dostosowana do nauki Vaticanum II i opisująca zgodę małżeńską w aspekcie pozytywnym, weszła bez zmian do odnowionego Kodeksu Jana Pawła II.

Bibliografia i netografia

- Acta Commissionis, *De matrimonio*, Communicationes III (1971), n. 1, s. 69–81.
- Acta Commissionis, *Sessio plenariae celebratio. Relatio Cardinalis Praesidis*, „Communicationes” XIII (1981), n. 2, s. 259–267.
- Bonnet P. A., *Introduzione al consenso matrimoniale canonico*, Milano 1985.
- Burke C., *Canon 1057 and the Object of Matrimonial Consent* (dostęp: 21.01.2022, za: <http://www.cormacburke.or.ke/node/320>).
- Burke C., *La “traditio suiipsius”; oggetto del consenso matrimoniale?*, w: Burke C., *L’Oggetto del Consenso Matrimoniale - un’analisi personalistica*, Torino 1997 (dostęp: 21.01.2022, za: <http://www.cormacburke.or.ke/node/193>).
- Catozzella F., *I lavori di codificazione del Titolo “De matrimonio” nel Codice di diritto canonico. Studio introduttivo* (dostęp: 9.02.2022, za: https://www.statoechiese.it/images/uploads/articoli_pdf/Catozzella.M_I_lavori.pdf?pdf=i-lavori-di-codificazione-del-titolo-de-matrimoni-o-nel-codice-di-diritto-ca).
- Chiappetta L., *Il Codice di Diritto Canonico. Commento giuridico – pastorale, Vol. 2, Libri II-IV-V-VI*, Bologna 2011.
- Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Appendix. Schema canonum*, Communicationes XXXIII (2001), n. 1, s. 61.
- Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio I (dd. 24-29 octobris 1966 habiti)*, Communicationes XXXII (2000), n. 2, s. 175–227.
- Coetus Studiorum „de Matrimonio”, *Sessio IV (dd. 25-30 martii 1968 habita)*, „Communicationes” XXXIII (2001), n. 1, s. 32–61.
- Coetus Studiorum de iure Matrimoniali, *Adunatio diei 18 maii 1977*, „Communicationes” IX (1977), n. 2, s. 369–372.
- Coetus studiorum de iure matrimoniali, *Schematis cann. 242-264*, „Communicationes” IX (1977), n. 1, s. 117–146.
- Erlebach G., *Problem wymiaru antropologicznego i prawnego w rozumieniu zgody małżeńskiej*, „Ius Matrimoniale” 4/10(1999), s. 7–28.
- Franck B., *Vers un nouveau droit canonique? Présentation, commentaire et critique du Code de droit canonique de l’Église catholique latine révisé à la lumière de Vatican II*, Paris 1983.
- Ghirlanda G., *Wprowadzenie do prawa kościelnego*, Kraków 1996.
- Giacchi O., *Il consenso nel matrimonio canonico*, Miano 1968.
- Góralski W., Górecki E., Krukowski J., Krzywdą J., Majer P., Zubert B., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, Tom III/2, *Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Część I. Sakramenty. Część II. Pozostałe akty kultu Bożego. Część III. Miejsca i czasy święte, Pallottinum 2011.
- Góralski W., *Kodyfikacja prawa w Kościele łacińskim po Soborze Watykańskim II*, Płock 1983.

- Góralski W., *Małżeństwo – wspólnotą całego życia mężczyzny i kobiety*, w: *Ius Matrimoniale, Ze studiów nad kościelnym prawem małżeńskim*, T. I, Lublin 1990, s. 7–19.
- Góralski W., *Małżeństwo kanoniczne*, Warszawa 2011.
- Grocholewski Z., *Jan Paweł II – prawodawca*, „Palestra” 2003, nr 11–12, s. 81–87.
- Häring B., *Il matrimonio problema scottante. Problemi e prospettive attuali nella Tradizione e nel Magistero*, Roma 1969.
- Hemperek P., Góralski W., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Część 1. Historia źródeł i nauki prawa kanonicznego*, T. 1/I, Lublin 1995.
- Hemperek P., Góralski W., Przytuła F., Bakalarz J., *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego. Księga III. Nauczycielskie zadanie Kościoła. Księga IV. Uświęcające zadanie Kościoła*, Lublin 1986.
- Hendriks J., *Diritto matrimoniale. Commento ai canoni 1055 - 1165 del Codice di diritto canonico*, Milano 1999.
- Holböck C., *Tractatus de iurisprudentia Sacrae Romanae Rotae, Graetiae – Vindobonae – Coloniae* 1957.
- Kodeks Prawa Kanonicznego. Komentarz*, pod red. P. Majera, Kraków 2011.
- La riforma del Codice di diritto canonico. Il nuovo testo “de matrimonio”*, „Il Regno – documentazione”, 19(1974), s. 192–203.
- Lüdicke K., *Kryteria rozróżnienia form wadliwej zgody małżeńskiej w prawie kanonicznym*, w: *Przymierze małżeńskie*, red. W. Góralski, R. Szytchmiller, Lublin 1993, s. 61–73.
- Navarrete U., *Amor coniugalis et consensus matrimonialis: quid Paulus VI in allocutione ad praelatos S. R. Rotae 9 feb. 1976 doceat?*, „Periodica” 65(1976), s. 619–632.
- Navarrete U., *Mutationes et praevisae innovationes in iure matrimoniali*, „Prawo Kanoniczne” 15(1972), n.1–2, s. 3–36.
- Navarrete U., *Schema iuris recogniti „de Matrimonio” textus et observationes*, „Periodica” 63(1974), fasc. 4, s. 611–658.
- Pastwa A., *Dobro małżonków. Identyfikacja elementu ad validitatem w orzecznictwie Roty Rzymskiej*, Katowice 2016.
- Pastwa A., *Istotne elementy małżeństwa. W nurcie odnowy personalistycznej*, Katowice 2007.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Codex Iuris Canonici Schema novissimum iuxta placita patrum commissionis emendatum atque summo Pontifici praesentatum*, Libreria Editrice Vaticana 1982.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema documenti pontificii quo disciplina canonica de sacramentis recognoscitur*, Typis Polyglottis Vaticanis 1975.
- Pontificia Commissio Codici Iuris Canonici Recognoscendo, *Schema Codicis Iuris Canonici iuxta animadversiones S.R.E. Cardinalium, Episcoporum Conferentiarum, Dicasteriorum Curiae Romanae, Universitatum Facultatumque ecclesiarum necnon Superiorum Institutorum vitae consecratae recognitum*, Libreria Editrice Vaticana 1980.
- Praelectiones iuris matrimonii ad normam Codicis Iuris Canonici*, ed. Th. M. Vlaming, L. Bender, Bussum in Hollandia 1950.
- Primesthofer B., *Der Ehekonsens*, w: *Handbuch des katholischen Kirchenrechts*, Hrsg. J. Listl, H. Müller, H. Schmitz, Regensburg 1983, s. 765–782.

- Reinhardt H., *Entsprechen Konsensanforderung (c.1057 CIC) und Konsensmängel (cc.1095-1003 CIC) einander?* w: *De processibus matrimonialibus. Fachzeitschrift zu Fragen des kanonischen Ehe und Prozeßrechtes*, Hrsg. von E. Güthoff, K. Selge, 2 Band, Leipzig 1994, s. 69–87.
- Rybczyk J., *Alternatywne propozycje rozwiązań w projekcie nowego prawa małżeńskiego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 24(1977), z. 5 s. 19–33.
- Rybczyk J., *Projekt reformy prawa małżeńskiego (część I – kanony: 1012 – 1034)*, „Prawo Kanoniczne” 20(1977), nr 1-2, s. 201–211.
- Supremum Tribunal Signaturae Apostolicae, *Dioecesis Ultraiecten. Nullitatis matrimonii coram Staffa diei 29 novembris 1975*, „Periodica de re morali canonica liturgica”, 66/1-2(1977), s. 297–325.
- Sztafrowski E., *Podręcznik prawa kanonicznego*, T. I, Warszawa 1985.
- Sztychmiller R., *Doktryna Soboru Watykańskiego II o celach małżeństwa i jej recepcja w Kodeksie Prawa kanonicznego z roku 1983*, Lublin 1993.
- Urbanowska-Wójcińska D., *Zgoda małżeńska w kanonicznym systemie prawnym a oświadczenie o zawarciu małżeństwa w prawie polskim rodzinnym*, „Ius Matrimoniale” 25 (2014), s. 57–75.
- Vela L., *De personalismo in Iure matrimoniali novi Codicis*, „Periodica” 79(1990), fasc. 1-2, s. 37–67.
- Wąsik W., *Papież Jan Paweł II – najwyższy prawodawca kościelny. Wkład papieża Jana Pawła II w rozwój prawa kanonicznego, na tle prac nad rewizją KPK*, w: *Idee i wartości. Humaniora Jana Pawła II*, pod red. M. Marczewskiej i Z. Trzaskowskiego, Kielce 2011, s. 327–339.
- Wąsik W., *Pojęcie małżeństwa w kan. 1055 KPK 1983*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 18(2019), s. 185–206.
- Wąsik W., *The Concept of Matrimonial Consent in Can. 1057 CIC 1983*, „Verbum Vitae” 39/4(2021), s. 1217–1232.
- Wójcik W., *Okres koordynacji w pracach nad rewizją Kodeksu Prawa Kanonicznego*, „Zeszyty Naukowe KUL” 19(1976), n. 1, s. 25–66.
- Żurowski M., *Kanoniczne prawo małżeńskie Kościoła katolickiego*, Katowice 1987.

Ks. Wojciech Wąsik – absolwent WSD w Kielcach (mgr teologii) oraz KUL (dr prawa kanonicznego). Wiceoficjał Sądu Biskupiego w Kielcach, delegat Biskupa Kieleckiego w procesach beatyfikacyjnych, wykładowca prawa kanonicznego w WSD w Kielcach. Autor książki *Obowiązki rodziców związane z przyjęciem przez ich dzieci sakramentu chrztu, bierzmowania i Eucharystii* (Kielce 2015). Publikował swoje artykuły w pracach zbiorowych m.in.: *Wiara i Rozum* (Kielce 2001), *Dziedzictwo i teraźniejszość. Polsko-europejski dialog kultur* (UJK Kielce 2009), *Idee i wartości. Humaniora Jana Pawła II* (UJK Kielce 2011), czasopismach m.in. w „Verbum Vitae”, „Kieleckich Studiach Teologicznych”, „Kieleckim Przeglądzie Diecezjalnym”, „Obecnym”, autor haseł z zakresu prawa kanonicznego w *Encyklopedii chrześcijaństwa* (Kielce 2000).